

MINISTERUL EDUCAȚIEI

UNIVERSITATEA „TITU MAIORESCU” DIN BUCUREȘTI

Calea Văcărești, nr. 187, sector 4, București, cod 040051

tel.: 021 316 16 46, fax: 021 311 22 97, e-mail: rectorat@univ.utm.ro, www.utm.ro

UNIVERSITATEA TITU MAIORESCU
ȘCOALA DOCTORALĂ DE DREPT

TEZĂ DE DOCTORAT

– R E Z U M A T –

**DREPTURILE OMULUI ÎN INTERPRETAREA
CURȚII EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI
ȘI A
CURȚII DE JUSTIȚIE A UNIUNII EUROPENE**

Conducător de doctorat

Prof. Univ. Dr. Ciucă Aurora

Student doctorand

Neagoe Vlad Mihai

– BUCUREȘTI 2025 –

Importanța și actualitatea temei drepturilor omului apare în aproape toate discursurile moderne și pare să fi devenit o „nouă ideologie”, în care „justifiabilitatea” instrumentelor specifice devine preocuparea constantă a comunității internaționale. Astfel, drepturile omului – alături de regimul democratic și statul de drept – reprezintă unul dintre pilonii oricărei societăți democratice moderne. Nici regimul pur democratic, supus riscului „tiraniei majorității”¹ și nici statul de drept, ca imperativ al respectării legii și separației puterilor în stat, nu sunt suficiente pentru o protecție adecvată a drepturilor fundamentale ale omului într-o societate democratică. Cu alte cuvinte, așa cum se afirmă adesea, drepturile fundamentale ale omului nu se supun la vot.

În această materie, *procesul de interpretare juridică* are cea mai largă cuprindere tematică și bibliografică. Acesta este legat de însăși esența dreptului, care privește aplicarea normei juridice la relațiile sociale, ceea ce necesită raportarea regulii incidente la realitățile sociale pe care le ordonează.

Așadar, subiecte particulare deosebit de sensibile, precum norma juridică și mijloace ei de concretizare în realitatea socială, sunt cele cu care am operat în abordarea diverselor metodologii ale interpretării juridice, precum cea textuală, contextuală, teleologică sau evolutivă.

Pentru analiza doctrinei în domeniul cercetat au fost aleși cei mai cunoscuți autori cu scrieri în materia teoriei interpretării și a drepturilor omului, din toate timpurile și din ambele sisteme juridice europene, atât cel de *civil-law*, cât și din *common-law*.

În sfârșit, *alegerea celor două mari curți europene supranaționale* este pe cât de firească, pe atât de provocatoare. Ele sunt exponentul jurisdicțiilor din Europa și reprezintă, ambele, experimente unice în lumea juridică, de cel mai mare succes. De aici vine și expresia datorată creșterii exponențiale a volumului lor de judecată, ele nefiind decât „victimele propriilor succese”².

În acest sens, s-a subliniat că interpretarea drepturilor omului la cele două mari instanțe europene supranaționale are unele *particularități speciale*, acestea având o perspectivă mult mai largă decât instanțele naționale, ceea ce minimizează riscul influențelor din partea unor orientări naționale de moment sau într-o manieră prea conservatoare ori dimpotrivă, extrem de avansată, care să apară contrară evoluției unei „societăți democratice moderne”, judecătorul internațional fiind astfel mai

¹ Termenul „tirania majorității” îi este atribuit lui Alexis De Tocqueville în cartea sa *Democracy in America*. A se vedea, de exemplu, Capitolul XV din Volumul I: *Unlimited Power Of Majority, And Its Consequences – II – Tyranny Of The Majority*, în ediția din anul 2000 de la editura Harper Perennial Modern Classics.

² A se vedea preluarea expresiei și în doctrină, e.g., Lynne Turnbull, *A Victim of its Own Success: The Reform of the European Court of Human Rights*, *European Public Law*, vol. 1, nr. 2, 1995, pp. 215-225.

puțin subiectiv decât cel național, având în vedere că judecă în context supranațional și împreună cu alți colegi judecători ce provin din diverse alte medii naționale.

Alegerea ambelor instanțe supranaționale a fost justificată de relația de *cross-fertilization* dintre jurisprudențele celor două curți europene, creionând astfel un tablou întreg al interpretării juridice a drepturilor fundamentale ale omului, atât de necesar în provocatoare lume juridică de astăzi.

În ceea ce privește *metodologia de cercetare științifică*, urmărind cu fidelitate celebra butadă carteziană care spune că „este mai bine să nu te gândești niciodată să cauți adevărul despre ceva decât să o faci fără o metodă”³, am întreprins demersul cu o atentă abordare metodică, în care m-am folosit pe deplin de cunoscutele metode de cercetare științifică specifice domeniului juridic, pe care le-am combinat între ele pentru o expunere rațională corectă și o înțelegere mai lesnicioasă (metoda sintetică, analitică, logică, diacronică, istorică, critic-comparativă și ilustrativă).

În **Capitolul I** a fost abordată *interpretarea juridică în dreptul internațional public cu privire specială asupra domeniului drepturilor omului*.

În acest sens, s-a plecat de la premisa că interpretarea juridică, alături de norma legală și realitatea socială, este *a treia componentă fundamentală a dreptului*.

Sub aspect doctrinar⁴, interpretare juridică este privită prin prisma a *două concepții opuse*, și anume *teoria interpretării descriptive*, prin care se afirmă că interpretarea este o *funcție de cunoaștere* și *teoria interpretării normative*, numită uneori teoria interpretării realiste, potrivit căreia interpretarea este o *funcție a voinței*.

Interpretarea în drept nu se poate realiza decât printr-un *raționament juridic*, pe care doctrina⁵ îl înțelege fie *normativ* (ca o teorie a adjudecării care urmărește să prescrie modul în care judecătorii ar trebui să decidă cazurile), fie *descriptiv* (care încearcă să explice modul în care judecătorii decid, de fapt, cazurile).

Punctul de plecare în orice interpretare este *norma juridică*, ca nucleu de baza a întregului sistem legal, fiind amintite opiniile autorilor consacrați în teoria dreptului atât din România (Eugeniu Speranția, Andrei Rădulescu, Octavian Ionescu sau Mircea Manolescu), cât și străini (Norberto Bobbio, Michel Troper, H.L.A. Hart ori Ronald Dworkin).

³ René Descartes, *Discours de la méthode*, Editura Flammarion, Paris, 2000, pp.124, 125.

⁴ Michel Troper, *La philosophie du droit*, Presses Universitaires de France/Humensis, Paris, 2018, ed. a 3-a, pp. 78 și urm.

⁵ Gunnar Beck, *The Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU*, Hart Publishing, 2012, pp. 1, 2. Autorul îl citează pe Karl Llewellyn, cu noțiunea de *factori de stabilitate*, din *The Common Law Tradition : Deciding Appeals*, Little, Brown and Company, Boston, 1960, pp. 19 și urm.

Teoriile și metodele de interpretare au fost abordate prin prisma concepțiilor unor doctrinari consacrați, practicieni sau chiar autori nejurisți (Hans Kelsen, Aharon Barak sau Umberto Eco).

Despre *interpretarea juridică în domeniul drepturilor omului* a fost subliniată necesitatea interpretării juridice în aplicarea normelor care consacră drepturi ale omului, făcându-se distincția dintre *faza de interpretare* și *faza de aplicare* a drepturilor.

A fost abordată și *ierarhia drepturilor omului*, subliniindu-se că „nu există o teorie unică a drepturilor omului” (*one-size-fits-all*), ci mai degrabă o indivizibilitate sau interdependență a drepturilor omului (într-un sens mai profan, „la ce îi folosește unui om înfometat să fie liber?”⁶), reținând totuși că doctrina⁷ identifică un „nucleu dur al drepturilor omului”, care conține drepturi nesusceptibile de derogări.

Cât privește interpretarea tratatelor privind drepturile omului, au fost subliniate cele două caracteristici în acest sens, în sensul că, pe de o parte, *tratele privind drepturile omului sunt tratate-lege sau tratate normative ori legislative (law-making treaties; traités-lois*, iar nu „*tratate contractuale*” (*contract treaties; traités-contrats*), iar, pe de altă parte, *tratatele privind drepturi ale omului se interpretează în mod extensiv, iar nu restrictiv* (ceea ce contravine modalității obișnuite de interpretare a tratatelor potrivit căreia acestea se interpretează în mod restrictiv, ca orice obligație internațională – *in dubio mitius*).

Convenția de la Viena privind dreptul tratatelor din 1969, ca „tratat privind tratatele”, a fost analizată distinct sub aspectul art. 31-33 din Convenție, care se află în „centrul Convenției” și reprezintă o inițiativă laudabilă pentru o „codificare care rămâne necunoscută chiar și pentru multe ordini juridice”. Ele sunt apreciate ca „o capodoperă de redactare precisă”, care oferă o „flexibilitate considerabilă” fără „să erodeze securitatea juridică pe care *jus scriptum* este menit să o ofere”.⁸

În **Capitolul II** au fost prezentate *marile doctrine de interpretare juridică și modul cum se reflectă ele în materia drepturilor omului*, pornind de la *dublă justificare*: pe de o parte, *doctrinele juridice sprijină asimilarea soluțiilor practice*, iar pe de cealaltă parte, ele *reflectă compromisul dintre perspectivele diferite ale cauzei*.

Necesitatea analizării a izvorât din „dificultățile care trebuie să apară în cadrul procesului de interpretare atunci când ceea ce divizează în esență părțile nu este atât un dezacord cu privire la sensul

⁶ Teraya Koji, *Emerging Hierarchy in International Human Rights and Beyond: From the Perspective of Non-derogable Rights*, European Journal of International Law, vol. 12, nr. 5, 2001, p. 918.

⁷ Frédéric Sudre, *Drept european și internațional al drepturilor omului*, trad. Raluca Bercea (coordonator), Editura Polirom, Iași, 2006, pp.162 și 163.

⁸ Mark E. Villiger, *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*, Koninklijke Brill NV, Leiden, Olanda, 2009, p. 445.

termenilor, cât o diferență de atitudine sau de stare de spirit. Părțile vor lucra atunci pe coordonate diferite; vor călători pe trasee paralele care nu se întâlnesc niciodată...”⁹.

Analiza s-a limitat la cele trei mari doctrine ale dreptului, identificate ca atare și de alți autori, precum Norberto Bobbio sau Aharon Barak: jusnaturalismul, pozitivismul juridic și realismul juridic.

În ceea ce privește *doctrina jusnaturalismului*, s-a subliniat că, deși nu există criterii certe pentru calificarea unui drept natural, totuși se pot stabili câteva repere, ținând de evoluția istorică a ideilor dreptului natural. Acestea se reflectă și în jurisprudența curților europene, precum în cauza CEDO *Sabanchiyeva și alții c. Rusiei*¹⁰ (cu privire la respectarea vieții de familie sub aspectul preservării memoriei celor decedați de către cei apropiați) sau în cauza CJUE *Walt Wilhelm și alții c. Bundeskartellamt*¹¹ (în care s-a făcut trimitere la o *exigență generală de echitate* ce ar impune să se țină seama de cea dintâi sancțiune în cazul reiterării unor acuzații).

Cât despre *doctrina pozitivismului juridic*, în mediul juridic academic internațional a fost prezentată deseori ca „marele lup rău al filosofiei juridice” (*the big bad wolf of legal philosophy*).¹²

Aceasta e ilustrată în practica CEDO, de exemplu, pe terenul art. 6 par. 1 din Convenție, unde s-a reținut că adjectivul „civil”, alăturat noțiunii de „drepturi și obligații”, nu poate fi ignorat din textul respectiv.¹³ La fel în jurisprudența CJUE, unde în cauza *Barber*¹⁴, instanța europeană a reținut că interpretarea ei nu se aplică retroactiv, având în vedere că aceasta ar avea un impact direct asupra multor societăți din UE care „erau îndreptățite în mod rezonabil să considere că articolul 157 nu se aplica unor astfel de pensii”.

Doctrina realismului juridic, născută după maxima latină *ex facto jus oritur* (dreptul izvorăște din fapt)¹⁵, având ca exponent pe judecătorul de la Curtea Supremă a SUA, Oliver Wendell Holmes Jr. (1841 - 1935), cu faimosul dicton „viața legii nu este logică, este experiență” (*the life of the law has not been logic: it has been experience*), se reflectă și ea în unele soluții ale instanțelor europene.

⁹ CEDO, Hotărârea Curții (Sesiunea Plenară) din 21 februarie 1975, *Golder c. Regatului Unit*, cererea nr. 4451/70, opinia separată a judecătorului Fitzmaurice, pct. 23.

¹⁰ CEDO, Hotărârea Curții din 6 iunie 2013, *Sabanchiyeva și alții c. Rusiei*, cererea nr. 38450/05.

¹¹ CEDO, Hotărârea Curții din 13 februarie 1969, *Walt Wilhelm și alții c. Bundeskartellamt*, cauza 4/68, EU:C:1969:4, par. 11.

¹² Théodore Christakis, *Human rights from a neo-voluntarist perspective*, în Jörg Kammerhofer, Jean D'Aspremont (coordonatori), *International Legal Positivism in a Post-Modern World*, Cambridge University Press, 2014, p. 16. Autorul citează expresia lui Matthew Kramer, din *The Big Bad Wolf: Legal Positivism and Its Detractors*, American Journal of Jurisprudence, vol. 49, 2004, pp. 1-10.

¹³ CEDO, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 12 iulie 2001, *Ferrazzini c. Italiei*, cererea nr. 44759/98, pct. 30.

¹⁴ CJUE, Hotărârea Curții din 17 mai 1990, *Barber*, cauza C-262/88, EU:C:1990:209.

¹⁵ Virgil Matei, *Dicționar de maxime, reflecții, expresii latine comentate*, Editura didactică și pedagogică, București, 2013, p. 101.

Astfel, recenta hotărâre CEDO a Marii Camere din 9 aprilie 2024 în cauza *Verein Klimaseniorinnen Schweiz și alții împotriva Elveției*¹⁶, și-a avut izvorul în realitatea vieții sociale, în care poluarea mediului a devenit o constantă îngrijorătoare în comunitatea de drept internațional.

În jurisprudența CJUE, cel mai bun exemplu de realism juridic s-ar putea regăsi în materia cetățeniei europene, în cauza *Ruiz Zambrano*¹⁷, în care Curtea de Justiție a reținut că, prin expulzarea lui Ruiz Zambrano, imigrant ilegal în UE, cei doi copii minori ai săi, cu statut de cetățeni europeni, ar fi fost obligați în același sens, fiindu-le astfel afectată substanța drepturilor lor și pierzând *de facto* cetățenia europeană, context în care s-a putut recunoaște în favoarea tatălui lor un drept de ședere, prevăzut de art. 21 TFUE, tocmai datorită acestui efect ținând de realitatea dinamicii vieții sociale, aspect subliniat doctrinar chiar de către Președintele Lenaerts¹⁸.

Capitolul III a fost dedicat prezentării *mecanismelor de protecție a drepturilor omului la nivelul CEDO și CJUE*, fiind subliniate trăsăturile principale ale fiecărui sistem de protecție.

În sistemul CEDO a fost amintit recursul individual (introdus prin Protocolul adițional nr. 11 din 1998), cerința prejudiciului important (Protocolul nr. 14 din 2004, amintind de celebra frază a lui Dworkin de „a lua drepturile în serios”), principiul subsidiarității și importanța marjei de apreciere (subliniate expres în Protocolul nr. 15 din 2013 care adaugă în acest sens la Preambulul Convenției) ori cererile de aviz consultativ (Protocolul nr. 16 din 2013), făcându-se unele precizări cu privire la forța juridică a Convenției în ordinea juridică internă a statelor contractante, cu sublinierea că „primul judecător al Convenției este judecătorul național”.¹⁹

În privința CJUE a fost subliniată deschiderea spre protecția drepturilor omului începând cu cauzele *Stauder*²⁰ și *Internationale Handelsgesellschaft*²¹.

În domeniul drepturilor omului, la nivelul UE există astfel trei surse formale privind drepturile omului enumerate la art. 6 alin. 3 TUE. Prima sursă este reprezentată de *Carta Drepturilor Fundamentale a UE*, care a câștigat forță juridică obligatorie în 2009, odată cu Tratatul de la Lisabona. Cea de-a doua sursă este însăși *CEDO*, care timp de decenii a fost tratată de CJUE ca o „sursă specială

¹⁶ CEDO, cauza *Verein Klimaseniorinnen Schweiz și alții c. Elveției*.

¹⁷ CJUE, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 8 martie 2011, *Ruiz Zambrano*, cauza C-34/09, EU:C:2011:124, pct. 42.

¹⁸ Koen Lenaerts, *EU citizenship and the European Court of Justice's 'stone-by-stone' approach*, în *International Comparative Jurisprudence* nr. 1 (2015) 1–10, p. 2. Autorul îl citează pe Justice Oliver Wendell Holmes Jr., *The Common Law*, John Harvard Library, 2009, p. 3.

¹⁹ Corneliu Bârsan, *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole*, vol. I, Editura All Beck, București, 2005, p. 98.

²⁰ CJUE, Hotărârea Curții din 12 noiembrie 1969, *Stauder*, cauza 29/69, EU:C:1969:57, pct. 7: „Interpretată astfel, dispoziția în litigiu nu conține nimic de natură să aducă atingere drepturilor fundamentale ale omului consacrate în principiile generale ale dreptului comunitar și protejate de Curte.”.

²¹ CJUE, Hotărârea Curții din 17 decembrie 1970, *Internationale Handelsgesellschaft*, cauza 11/70, EU:C:1970:114.

de inspirație” pentru principiile Uniunii privind drepturile omului. A treia sursă sunt *principiile generale ale dreptului UE*, care este un corp de principii juridice, inclusiv privind drepturile omului, ce au fost dezvoltate de CJUE de-a lungul anilor înainte de elaborarea Cartei. Curtea de Justiție obișnuiește să afirme că principiile generale ale dreptului Uniunii sunt derivate din *tradițiile constituționale naționale*, din *CEDO* și din *alte tratate internaționale* semnate de statele membre. Doctrina subliniază că aceste trei surse se suprapun, creând o oarecare confuzie juridică.²²

În continuare, odată cu intrarea în vigoare la 1 decembrie 2009 a Tratatului de la Lisabona²³, de când Carta are „aceeași valoare juridică cu cea a tratatelor”, se poate spune pe drept cuvânt, spunem noi, că *Uniunea Europeană a plasat protecția drepturilor fundamentale în centrul sistemului său juridic*.²⁴

În conformitate cu prevederile art. 19 din Tratatul privind Uniunea Europeană, Curtea de Justiție „asigură respectarea *dreptului* în interpretarea și aplicarea tratatelor (*subl.ns.*)”, formulare care a condus unii autori²⁵ să sublinieze necesitatea respectării statului de drept în procesul de interpretare a tratatelor, astfel încât să se asigure că „Uniunea este bazată pe statul de drept”, aspect confirmat prin jurisprudența CJUE²⁶.

În opinia noastră, formularea art. 19 TUE, care pune în prim planul competenței CJUE sarcina respectării *dreptului*, ca atare, nu doar a tratatele fondatoare sau a dreptului Uniunii, este cât se poate de relevantă privind plenitudinea de jurisdicție a instanței Uniunii, aspect din care am reținut câteva concluzii personale privind importanța respectării principiilor de drept, în general.

În **Capitolul IV** au fost subliniate principale trăsături ale *interpretării juridice a CEDO și a CDFUE*.

În ceea ce privește CEDO, în primul rând, *Convenția este un tratat-lege de protejare a unor drepturi fundamentale (law-making treaty)*, de unde se pot întrevădea *două reguli prime fundamentale* în interpretarea convențională.

²² Paul Craig, Gráinne de Búrca, *EU LAW - Text, Cases, and Materials*, Oxford University Press, ed. a 7-a, 2020, p. 1046.

²³ Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene, semnat la Lisabona, 13 decembrie 2007 (2007/C306/01).

²⁴ Pentru doctrină română în materia drepturilor omului în UE, a se vedea, de exemplu, Augustin Fuerea, *Dreptul Uniunii Europene – principii, acțiuni, libertăți*, Editura Universul Juridic, București, 2016; Alina Gentimir, *Drepturile omului în Uniunea Europeană. Curs universitar. Masterat*, Editura Universul Juridic, București, 2021.

²⁵ Koen Lenaerts, José A. Gutiérrez-Fons, *Les méthodes d'interprétation de la Cour de justice de l'Union européenne*, Editura Bruylant, Bruxelles, 2020, par. 1.

²⁶ A se vedea, e.g., cele mai cunoscute cauze CJUE, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 3 septembrie 2008, *Comisia și alții c. Kadi (Kadi II)*, C-584/10 P, C-593/10 P și C-595/10 P, EU:C:2013:518, pct. 66; CJUE, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 6 octombrie 2015, *Schrems*, C-362/14, EU:C:2015:650, pct. 60; CJUE, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 27 februarie 2018, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, C- 64/16, EU:C:2018:117, pct. 31.

Prima este *regula internă care obligă la atribuirea sensului obișnuit cuvintelor în contextul lor ținând seama de obiectul și scopul Convenției*, iar cea de-a doua este *regula externă care obligă la interpretarea Convenției în acord cu dreptul internațional în cadrul căruia se integrează*.

În al doilea rând, *Convenția este un tratat dotat cu un mecanism specific de control*, prin instituirea unei instanțe supranaționale cu competență unică și acordarea dreptului la recurs individual, cu corolarul forței obligatorii și supravegherea executării hotărârilor prin înființarea Comitetului de Miniștri ca organ special însărcinat cu această atribuție.

În ceea ce privește CJUE, au fost citați autorii care susțin diferite teorii de interpretare în materia dreptului Uniunii. De exemplu, Gerard Conway²⁷ propune „o teorie a interpretării normative, bazată pe reguli (*rule-bound theory*), ca model pentru Curtea de Justiție, subliniind cinci criterii principale de interpretare: (i) centralitatea și autoritatea textului constituțional și prioritatea normativă a sensului său obișnuit; (ii) aplicarea principiului *lex specialis* pentru structurarea interpretării sistemice sau integrate; (iii) rezolvarea nedeterminării care rezultă din abstracție prin interpretarea originalistă, în primul rând prin recurgerea la tradițiile juridice ale statelor membre sau la materialele pregătitoare relevante care indică intențiile autorilor sau ratificatorilor normelor juridice; (iv) o preferință pentru raționamentul dialectic și explicarea ipotezelor interpretative; și (v) relevanța argumentului injustiției doar în cazuri excepționale. Aceasta poate fi înțeleasă ca o abordare principială a raționamentului juridic (nu orientată către principii), care pune accentul pe o metodă și un proces ca având prioritate față de o orientare mai pragmatică către intuiție și consecințe. [*This can be understood as a principled (not principles-driven) approach to legal reasoning, in emphasising a method and process as having priority over a more pragmatic orientation to intuition and consequences*]”.

Cât privește Carta, două *principii fundamentale de interpretare* au fost identificate.

În primul rând, Carta nu poate fi interpretată decât cu respectarea *principiului atribuirii de competențe Uniunii* („Carta este umbra dreptului UE... după cum un obiect definește conturul umbrei sale, domeniul dreptului UE stabilește pe cel al Cartei”)²⁸, context în care se pot distinge cel două situații cunoscute de aplicare a acesteia (*situations d'agence*, în care *Carta este aplicabilă în situațiile în care obligațiile unionale impun unui stat membru să ia măsuri, astfel că statele membre acționează ca agent al UE* și *situations dérogatoires*, potrivit cărora *Carta este aplicabilă și în situațiile*

²⁷ Gerard Conway, *The Limits of Legal Reasoning and the European Court of Justice*, Cambridge University Press, 2012, p. 144.

²⁸ Koen Lenaerts, José A. Gutiérrez-Fons, *The Place of the Charter in the EU Constitutional Edifice*, în Steve Peers, Tamara Hervey, Jeff Kenner, Angela Ward, *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Oxford, Hart Publishing, ed. a 2-a, 2021, p. 1713.

obligațiilor unionale care trebuie respectate atunci când un stat membru derogă de la dreptul UE, în baza unei autorizări prevăzută în dreptul Uniunii).

În al doilea rând, Carta se aplică cu respectarea *principiului proporționalității*, care este stabilit în art. 52 par. 1 din Cartă. În acest sens, s-a arătat că principiul proporționalității în interpretarea drepturilor fundamentale ocupă un loc aparte nu doar prin efortul de sinteză și echilibru între drepturile și interesele concurente, ci și prin necesitatea abordării comparative prin raportare la diferitele sisteme de drept intern, internațional și supranațional. Din această ultimă perspectivă comparativă, literatura de specialitate a subliniat pe bună dreptate că proporționalitatea are o „calitate virală” datorită răspândirii sale relativ rapide „de la o jurisdicție la alta”.²⁹

În continuare, au fost abordate noțiunile de *marjă de apreciere* și *conceptele autonome* din ambele sisteme juridice de protecție a drepturilor omului.

În cadrul CEDO, au fost amintiți autorii³⁰ care au introdus o distincție între două utilizări diferite ale doctrinei marjei de apreciere. Prima este *concepția substanțială a marjei de apreciere*, care se referă la cazurile în care Curtea este invitată să decidă dacă o anumită ingerință într-un drept prevăzut de Convenție este justificată într-o societate democratică în temeiul clauzelor de restricție ale articolelor relevante din CEDO, în special art. 8-11 CEDO. A doua este *concepția structurală a marjei de apreciere*, exprimând într-adevăr un principiu material de interpretare. Aceasta apare în cazurile în care Curtea consideră că trebuie să se supună hotărârii autorităților naționale deoarece nu există un consens între statele membre cu privire la faptul dacă solicitantul aflat în fața instanței are drepturile omului pe care le pretinde.

Totodată, am încercat o definiție din propria perspectivă, reținând că *marja de apreciere a statului constă în întinderea prerogativelor autorităților acestuia, pe care Curtea le acceptă ca ținând de atribuțiile lor, în conformitate cu dreptul intern, în limita respectării drepturilor fundamentale convenționale, atât sub aspectul raportului de proporționalitate dintre anumite interese concurente, cât și cu privire la incidenței însăși a dreptului respectiv în situația din cauză.*

În ceea ce privește *conceptele autonome*, a fost amintită critic doctrina de specialitate³¹, care a identificat „patru aspecte foarte interesante în această încălcare semantică”, pe care o implică noțiunea

²⁹ Alec Stone Sweet, Jud Mathews, *Proportionality, Balancing and Global Constitutionalism*, vol. 19, 2008, Columbia Journal of Transnational Law, pp. 73, 76, *apud*, Maja Brkan and Šejla Imamović, *Article 52: Twenty-Eight Shades of Interpretation?*, în Michal Bobek, Jeremias Adams-Prassl (coordonatori), *The EU Charter of Fundamental Rights in the Member States*, Hart Publishing/Bloomsbury Publishing Plc, 2020, p. 427.

³⁰ George Letsas, *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2007, p. 12 și pp. 80 și urm.

³¹ George Letsas, *The Truth in Autonomous Concepts: How to Interpret the ECHR?*, European Journal of International Law, vol. 15, nr. 2, 2004, p. 284.

de concepte autonome prin raportare la sistemele juridice naționale: „Primul este *caracterul normativ al clasificărilor statului*. În raționamentul Curții, este posibil ca statul să greșească în identificarea unui caz al unui concept din Convenție, *în ciuda faptului că această identificare este făcută în mod oficial într-un act legislativ*. Al doilea este ceea ce voi numi *contestație argumentativă*. Aceasta reflectă faptul că solicitantul nu susține în mod direct că drepturile sale au fost încălcate, ci este mai întâi interesat de contestarea corectitudinii unei clasificări oficiale. Acest lucru este firesc deoarece, dacă clasificarea nu este greșită, solicitantul nu se bucură de niciun drept în temeiul CEDO. În plus, contestația nu este austeră; aceasta este susținută de argumente cu privire la ceea ce contează cu adevărat ca un exemplu al conceptului juridic relevant, nu numai în cazul solicitantului, ci într-un sens mai larg. Voi numi acest lucru *caracterul substanțial* al contestației. Al patrulea și ultimul punct este *interdependența* dintre conceptele CEDO și legislația internă. Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu consideră conceptul care figurează în legislația internă ca fiind identic cu cel din Convenție, dar nu îl consideră total irelevant.”.

În opinia noastră, *teoria conceptelor autonome*, așa cum este denumită în doctrină, apare pe cât de necesară pe atât de firească în orice sistem juridic, fie acesta național, internațional sau supranațional. Cu alte cuvinte, *sistemele juridice diferite atrag calificări juridice autonome*.

În sistemul convențional, *teoria conceptelor autonome* este necesară pentru că numai astfel se poate respecta prezumția folosirii constante și unitare a terminologiei juridice, care nu poate fi decât proprie sistemului respectiv, dincolo de unele corelări reciproce firești cu alte sisteme. Ea este și *firească* întrucât asemenea oricărui sistem juridic, și cel convențional are ca fundament și promovează anumite valori și principii, astfel cum acestea se regăsesc începând chiar cu Preambulul Convenției, care nu se pot exprima decât într-o modalitate proprie în cadrul sistemului axiologic din care fac parte.

În cadrul dreptului Uniunii, în ceea ce privește *marja de apreciere a statelor membre* în stabilirea unor standarde proprii de protecție a drepturilor fundamentale, aceasta depinde de *existența unui nivel de protecție uniform sau diferit în cadrul UE* (cauza *Melloni*³² și respectiv cauza *Åkerberg Fransson*³³).

În ceea ce privește mijloacele juridice de armonizare a standardelor de protecție a drepturilor omului, Curtea de Justiție folosește propriile *concepte autonome*. Din această perspectivă, caracterul sui-generis a dreptului Uniunii, așa cum a fost consacrat în *Van Gend en Loos*, implică, pe de o parte,

³² CJUE, Hotărârea Curții (Marii Camere) din 26 februarie 2013, *Melloni*, cauza C-399/2011, EU:C:2013:107.

³³ CJUE, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 26 februarie 2013, *Åkerberg Fransson*, cauza C-617/10, EU:C:2013:105.

autonomia acestuia atât în raport cu dreptul statelor membre, cât și în cadrul dreptului internațional și impune, pe de altă parte, folosirea unor concepte autonome pentru prezervarea acestuia.

Prin prisma categoriilor de hotărâri ale CJUE, așa cum au fost ele împărțite doctrinar de către Tridimas³⁴ („cauzele de rezultat” – *outcome cases*; „cauzele de orientare” – *guidance cases*; „cauzele de deferență” – *deference cases*), un alt autor, Leandro Mancano³⁵, a urmărit circumscrierea conceptelor autonome de către Curtea de Justiție în materia mandatului european de arestare, fiind analizate cauzele ilustrative în acest sens.

În sfârșit, cât privește *raportul cu legislațiile și practicile interne ale statelor membre*, achiesând la opinia cunoscutului autor Neil Mac Cormick³⁶, pluralismul juridic sau constituțional a câștigat tot mai mult teren, fiind astăzi invocat de tot mai mulți autori, care îl prezintă ca un paliativ la interferențele de competențe ale organelor de jurisdicție naționale/constituțională, internaționale și supranaționale, una dintre formele pluralismului juridic apărând în cunoscuta teorie a *pluralismului ordonat* a lui Mireille Delmas-Marty³⁷, care îl definește ca fiind „menținerea unei separări, fără a impune fuziunea, și totuși construirea a ceva ca o ordine, sau un spațiu ordonat: acesta ar putea fi răspunsul la complexitatea juridică a lumii”.

În opinia noastră, am definit *teoria pluralismului juridic/constituțional* ca fiind *acea situație juridică care presupune existența mai multor sisteme juridice, aflate în strânsă conexiune și fără să poată fi ierarhizate, între care există o tensiune continuă reciprocă, cu posibil efect provocator și ponderator*. După cum se poate observa din propria noastră definiție, pluralismul juridic, dincolo de afectarea securității juridice cauzate de lipsa de previzibilitate a conexiunilor dintre sistemele juridice interconectate și de neajunsurile determinate de plurivalența acestora, poate prezenta unele aspecte pozitive, cum sunt, pe de o parte, provocarea lor reciprocă care poate conduce la ivirea unor noi abordări sistemice și, pe de altă parte, echilibrarea acestora prin inducerea unui autocontrol de natură a preîntâmpina eventuale coliziuni sistemice – toate amintind parcă de „lupta pentru drept” a lui Jhering, privită acum dintr-o nouă perspectivă sistemică supranațională.

³⁴ Takis Tridimas, *Constitutional review of member state action: The virtues and vices of an incomplete jurisdiction*, International Journal of Constitutional Law, vol. 9, nr. 3-4, 2011, p. 739, 740.

³⁵ Leandro Mancano, *Judicial harmonisation through autonomous concepts of European Union Law: the example of the European arrest warrant Framework Decision*, European Law Review, vol. 43, nr. 1, 2018, pp. 80-85.

³⁶ Neil MacCormick, *Questioning Sovereignty, Law State and Nation in the European Commonwealth*, Editura Oxford University Press, 1999, reeditat în 2002, pp. 117 și urm. A se vedea, pentru poziția sa anterioară orientată către un pluralism radical, Neil MacCormick, *Beyond the Sovereign State*, în *The Modern Law Review*, vol. 56, nr. 1, 1993, pp. 1-18.

³⁷ Mireille Delmas-Marty, *Les forces imaginantes du droit II, Le pluralisme ordonné*, Éditions du Seuil, Paris, 2006, pp. 20 și urm.

Capitolul V a fost consacrat *metodelor generale de interpretare juridică*, identificate într-un număr de patru mari astfel de metode (textuală, contextuală, teleologică și evolutivă).

În primul rând, a fost analizată *metoda interpretării textuale*, ca primă regulă de interpretare juridică, care se sprijină direct pe textul juridic interpretat, terminologia juridică putând fi astfel privită sub un *dublu aspect semantic*: un *sens convențional* (*terminus vulgaris*) și un *sens tehnic* (*terminus technicus*). S-a putut observa că în Convenția de la Viena, relativitatea sensului unui termen este confirmată de alin. 4 al art. 31, care prevede posibilitatea unui sens „special” dincolo de sensul obișnuit al termenilor.

Astfel, au fost identificate mai multe *caracteristici ale interpretării textuale* (primă regulă de interpretare, satisfacerea securității juridice, respectarea exigențelor statului de drept și lipsa specificității ei în materia drepturilor omului).

În plus, diferențele semantice ale terminologiei folosite pot rezulta și din redactarea normelor incidente în mai multe limbi autentice, ceea ce este caracteristic materiei drepturilor omului, acestea fiind deseori consacrate prin acte normative internaționale multilingve. În acest sens, s-a subliniat că Convenția de la Viena are un întreg articol dedicat interpretării tratatelor autentificate în două sau mai multe limbi.

În continuare, au fost identificate cauze privind interpretarea textuală în practica CEDO (de exemplu, analizând cuvântul „respect” din art. 2 din Protocolul nr. 1 la CEDO privind dreptul la instruire în cauza *Gorzelik și alții c. Poloniei*³⁸ sau pe terenul art. 6 CEDO cu privire la pronunțarea publică a hotărârilor judecătorești, în care Curtea nu a considerat niciodată că trebuie să adopte o interpretare literală a cuvintelor „pronunțată în mod public” în cauza *Sutter c. Elveției*³⁹).

În practica CJUE, de exemplu, Curtea a folosit interpretarea literală în refuzul de a atribui directivelor un efect direct orizontal (invocarea de către persoane a unor drepturi în raport cu alte persoane), reținând că, din moment ce caracterul obligatoriu al directivelor privește „orice stat membru căruia îi sunt destinate”, un particular nu poate invoca drepturi consacrate printr-o directivă împotriva altui particular, situație care este prevăzută de tratat doar pentru regulamente.⁴⁰

În al doilea rând, a fost abordată *interpretarea contextuală*, într-o accepțiune internă a actului normativ interpretat, una externă acestuia sau prin raportare la contextul juridic internațional.

³⁸ CEDO, Hotărârea Curții din 10 ianuarie 2017, *Osmanoğlu și Kocaba c. Elveției*, cererea nr. 29086/12, pct. 92.

³⁹ CEDO, Hotărârea Curții (Sesiunea Plenară) din 22 februarie 1984, *Sutter c. Elveției*, cererea nr. 8209/78, pct. 33, 34; Hotărârea Curții din 28 iunie 1984, *Campbell și Fell c. Regatului Unit*, cererea nr. 7819/77; 7878/77, pct. 91; Hotărârea Curții din 1 martie 2011, *Welke și Białek c. Poloniei*, cererea nr. 15924/05, pct. 83.

⁴⁰ CJUE, Hotărârea Curții din 26 februarie 1986, *Marshall*, cauza 152/84, EU:C:1986:84, pct. 48 și 49; CJUE, Hotărârea Curții din 14 iulie 1994, *Faccini Dori*, cauza C-91/92, EU:C:1994:292.

În acest sens, a fost analizată jurisprudența celor două curți europene în materia valorificării modului de interpretare a preambulului unui tratat, a lucrărilor pregătitoare ale acestora sau a modului de integrare a lor în sistemul de drept internațional.

În practica CEDO, prin trimiterea la Preambulul Convenției a luat naștere, de exemplu, noțiunea de „societate democratică”, care este „caracterizată de pluralism, toleranță și deschidere”.⁴¹

În jurisprudența CJUE a fost subliniată, de exemplu, evoluția valorificării interpretative a lucrărilor pregătitoare ale tratatelor (*travaux préparatoires*), doctrina subliniind că „osificarea interpretării de care se tem unii universitari poate fi evitată dacă Curtea de Justiție ia în considerare lucrările pregătitoare într-o manieră dinamică, ținând cont de faptul că recurgerea la o metodă de interpretare nu exclude recurgerea la o altă metodă”⁴².

În al treilea rând, a fost enumerată *interpretarea teleologică*, care are în vedere îndeplinirea scopului actului normativ privit atât ca un întreg, ce se raportează la obiectul său în mod unitar, cât și cu titlu particular, vizând doar anumite dispoziții sau alte aspecte punctuale din cuprinsul acestuia. Ea apare consacrată în art. 31 par. 1 din Convenția de la Viena privind dreptul tratatelor, care prevede că sensul obișnuit ce urmează a fi atribuit termenilor tratatului se stabilește atât prin raportare la contextul lor, cât și „în lumina și scopul” tratatului. În același sens, potrivit art. 31 par. 2 Convenția de la Viena, din context face parte și preambulul unui tratat, unde se regăsesc, de obicei, prevederile cele mai generale care cuprind, printre altele, și scopurile acestuia.

În acest context, s-a subliniat că, deși se pot afla în conexiune, interpretarea teleologică se deosebește totuși de interpretarea evolutivă. Astfel, în timp ce interpretarea teleologică caută scopul reglementării având ca izvor textul tratatului, interpretarea evolutivă este determinată în principal de dinamica relațiilor sociale ce formează obiectul reglementării. Așa cum s-a arătat în doctrină, „scopul tratatului reflectă intenția comună a statelor care au încheiat tratatul”, care ține seama tocmai de „sâmburele rațional conținut în teza *subiectiviștilor* care prezintă stabilirea voinței comune a părților contractante drept obiectul interpretării tratatelor internaționale”⁴³. Pe de altă parte însă, interpretarea evolutivă se îndepărtează tocmai de această intenție a autorilor, urmând să ia în considerare dinamica societății, așa cum vom observa în continuare.

În practica CEDO, încă din Preambulul Convenției, care face parte din „contextul” unui tratat conform art. 31 par. 2 Convenția de la Viena, se poate observa consacrarea faptului că „scopul

⁴¹ CEDO, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 10 noiembrie 2005, *Leyla Şahin c. Turciei*, cererea nr. 44774/98, pct. 108.

⁴² Fabrice Picod, în Prefață la Koen Lenaerts, José A. Gutiérrez-Fons, *Les méthodes...*

⁴³ Edwin Glaser, *Regulile de interpretare a tratatelor internaționale*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 125.

Consiliului Europei este realizarea unei uniuni mai strânse între membrii săi și că unul dintre mijloacele pentru a atinge acest scop este apărarea și dezvoltarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale”, context în care, potrivit jurisprudenței sale constante, în interpretarea Convenției, Curtea trebuie să țină seama de obiectul și scopul Convenției, precum și de sistemele de drept intern ale celorlalte state contractante.⁴⁴ De exemplu, aprecierea unui drept sau a unei obligații ca având sau nu „caracter civil” în sens convențional se stabilește nu în funcție de calificarea juridică națională, ci de conținutul material și de efectele pe care i le conferă dreptul intern al statului.⁴⁵

Prin aplicarea metodei interpretării teleologice, Curtea a statuat că scopul Convenției este protejarea unor *drepturi care nu sunt teoretice sau iluzorii, ci concrete și efective*.

În ceea ce privește interpretarea teleologică a Curții de Justiție, doctrina⁴⁶ a subliniat că „regăsirea unui sens dincolo de cuvintele legii ajută Curtea să își configureze deciziile în funcție de așteptările primite. Certitudinea la un nivel mai profund este astfel strâns legată de *telos* și de metodele dinamice de interpretare ca surse de construire a sensului.”.

Astfel cum s-a arătat, interpretarea teleologică a tratatelor constitutive a condus la adoptarea unei interpretări largi sau chiar extensive a drepturilor și libertăților consacrate și la o interpretare strictă a limitărilor și restricțiilor prevăzute. Curtea a putut astfel să se îndepărteze încă o dată de o concepție tradițională a dreptului internațional public potrivit căreia clauzele unui tratat care limitează suveranitatea statelor trebuie interpretate restrictiv.⁴⁷

În acest context, au fost identificate și analizate câteva caracteristici ale dreptului Uniunii, care îl pretează pe acesta interpretării teleologice (*natura teleologică a dreptului Uniunii*, care ține în genere de atingerea unor obiective pe care statele membre și le-au propus în concretizarea unui efort comun; *caracterul general și abstract al termenilor utilizați în dreptul Uniunii*, prin care sunt stabilite aceste obiective, determinând concretizarea lor în acord cu scopurile urmărite prin dispozițiile incidente; *caracteristica lacunară a dreptului Uniunii*, specifică unui sistem juridic nou și aflat în plină dezvoltare, concurând la aplicarea în mod special a interpretării teleologice).

Totodată, s-a amintit că unii autori⁴⁸ disting trei tipuri de interpretare teleologică (*interpretare funcțională; interpretare teleologică stricto sensu; interpretare consecvențialistă*).

⁴⁴ CEDO, Hotărârea Curții (Sesiunea Plenară) din 28 iunie 1978, *König c. Germaniei*, cererea nr. 6232/73, pct. 89.

⁴⁵ CEDO, Hotărârea Curții din 28 mai 2020, *Evers c. Germaniei*, cererea nr. 17895/14, pct. 65.

⁴⁶ Elini Paunio, *Legal Certainty in Multilingual EU Law : Language, Discourse and Reasoning at the European Court of Justice*, Ashgate Publishing, 2013, p. 4.

⁴⁷ Fabrice Picod, în Prefața la Koen Lenaerts, José A. Gutiérrez-Fons, *Les méthodes...*.

⁴⁸ Joxerramon Bengoetxea, *The Legal Reasoning of the European Court of Justice*, Oxford, Clarendon, 1993, pp. 251-262. A se vedea aplicarea distincției lui Bengoetxea privind cele trei tipuri de interpretare teleologică în Koen Lenaerts, José A. Gutiérrez-Fons, *Les méthodes...*, par. 59 și urm.

S-a concluzionat că, indiferent de cum este privită, metoda teleologică vine deseori în concurs cu alte metode de interpretare, fiind cunoscut că acestea nu sunt autonome, ci interdependente, fără a avea o valoare dinainte stabilită, procesul de interpretare având caracter unic și unitar.

În sfârșit, a fost analizată *metoda interpretării evolutive*, context în care a fost amintită dezbaterea dintre adepții celor două curente, denumită de autorii continentali⁴⁹ „cearta americană” (*querelle américaine*), ce își are izvorul în America și este datorată caracterului vechi și rigid al Constituției SUA. Pe de o parte, au fost reținute *teoriile originaliste* ale căror adepți interpretează textul constituțional în acord cu perioada adoptării sale. În general, se face diferența între *originalism*⁵⁰, care atribuie textului sensul pe care îl avea față de o „persoană complet informată (*fully informed observer*) la momentul în care a fost adoptat”, și *intenționalism*, curent care se raportează la intenția redactorilor textului din momentul adoptării acestuia, ambele fiind forme de *textualism*, prin care se înțelege „doctrina potrivit căreia cuvintele sunt de cea mai mare importanță și ceea ce relevă ele în context lor este ceea ce textul semnifică”. De cealaltă parte, se află *teoria evoluționistă*, denumită a *constituției vii* ori a *arborelui viu*, potrivit căreia aceasta ar trebui interpretată în funcție de condițiile actuale ale societății într-o manieră evolutivă care reflectă standardele actuale de viață. Pentru evocarea lui se amintește deseori fraza din cauza americană din 1958 *Trop v. Dulles*, potrivit căreia sensul textului se modifică reflectând „standardele evolutive ale decenței care marchează progresul unei societăți în curs de maturizare” (*the evolving standards of decency that mark the progress of a maturing society*).⁵¹

Metafora dominantă a „constituției vii” provine din hotărârea lordului Sankey al Comitetului Judiciar Britanic al Consiliul Privy (Lord Sankey of the British Judicial Committee of the Privy Council), care scria în 1929 că „[Actul Constituțional, 1867] a fost plantat Canada un copac viu capabil să crească și să se extindă în natura sa limite” (“[the Constitution Act, 1867] planted in Canada a living tree capable of growth and expansion within its natural limits”).⁵²

În sistemul european convențional, interpretarea evolutivă sau dinamică a avut propria dezvoltare, care nu a fost lipsită de controverse, deși în prezent caracterul Convenției de instrument viu care trebuie interpretat în lumina condițiilor actuale este ferm înrădăcinat în jurisprudența Curții Europene. Doctrina interpretării evolutive a Convenției Europene a fost consacrată de CEDO prin

⁴⁹ Michel Troper, *Le droit et la nécessité*, Presses Universitaires de France, Paris, 2011, p. 164.

⁵⁰ Antonin Scalia, Bryan A. Garner, *Reading Law...*, p. 435 și urm.

⁵¹ SCOTUS, cauza *Trop v. Dulles*, 356 U.S. 86, 101 (1958).

⁵² Andras Jakab, Arthur Dyevre, Giulio Itzcovich (coordonatori), *Comparative Constitutional Reasoning*, Cambridge University Press, 2017, p. 159. Hotărârea citată este *Edwards v. Attorney General for Canada*, 1930.

celebrul paragraf, intrat acum în istorie, din hotărârea din 25 aprilie 1978 în cauza *Tyrer*, ce avea ca obiect plângerea reclamantului (minor) pentru tratament degradant în contextul aplicării unei pedepsei penale corporale cu biciuirea (*birching*): „Curtea trebuie, de asemenea, să reamintească faptul că Convenția este un instrument viu care, așa cum a subliniat în mod corect Comisia, trebuie interpretat în lumina condițiilor actuale”⁵³. Nu mai departe de câteva luni de zile, în 13 iunie 1979, Curtea avea să invoce doctrina instrumentului viu din *Tyrer* în următoarea soluție evolutivă pronunțată în cauza *Marcks*⁵⁴, ce a privit violarea dreptului la viață de familie prin legislația belgiană care făcea diferența între copiii născuți în familie (legitimi) de cei din afara familiei (considerați nelegitimi, pe care mama trebuia să-i recunoască formal sau prin hotărâre judecătorească). Același judecător Fitzmaurice avea să formuleze opinii dizidente în care invoca cu tărie faptul că niciodată intenția redactorilor Convenției nu a avut vreo legătură cu situația juridică din cauzele respective, doctrina⁵⁵ calificând aceste opinii ca o lansare a unui „atac originalist asupra hotărârii majorității”.

În acest context, se poate privi dezbaterea de atunci în termenii lui Dworkin cu privire la intențiile concrete și intențiile abstracte ale redactorilor Convenției Europene, ridicând întrebarea a ceea ce este mai important: intenția lor de a proteja o listă de libertăți fundamentale ale cetățenilor lor, oricare ar fi acestea (intenții abstracte de principiu) sau intenția lor de a proteja ceea ce credeau ei, cu 50 de ani în urmă, că sunt aceste libertăți (intenții concrete de detaliu)?

În mod asemănător Curții Europene, Curtea de Justiție a statuat în mod constant că dispozițiile dreptului Uniunii Europene trebuie interpretate, în mod special, în lumina stadiului său de dezvoltare „la data la care dispoziția în cauză trebuie aplicată”⁵⁶.

Cu toate acestea, având în vedere diferența de „vârstă” de peste 50 de ani între Convenția Europeană născută în anul 1950 și Carta Uniunii din anii 2000, apare firesc ca efortul de interpretare dinamică a CJUE să nu fie atât de accentuat precum cel al CEDO.

Astfel, în cunoscuta cauză *CILFIT*⁵⁷, Curtea a arătat că „fiecare prevedere de drept comunitar trebuie plasată în contextul său și interpretată în lumina ansamblului dispozițiilor acestui drept, a finalităților și a stadiului evoluției acestuia la data la care respectiva prevedere trebuie să fie aplicată”.

⁵³ CEDO, Hotărârea Curții din 25 aprilie 1978, *Tyrer c. Marii Britanii*, cererea nr. 5856/72, pct. 31.

⁵⁴ CEDO, Hotărârea Curții (Sesiunea Plenară) din 13 iunie 1979, *Marcks c. Belgiei*, cererea nr. 6833/74.

⁵⁵ George Letsas, *A Theory...*, p. 64.

⁵⁶ CJUE, Hotărârea Curții din 6 octombrie 1982, *CILFIT*, cauza 283/81, EU:C:1982:335, pct. 20; Hotărârea Curții din 17 octombrie 1991, *Comisia împotriva Spaniei*, cauza C-35/90, EU:C:1991:394, pct. 9; Hotărârea Curții din 28 iulie 2016, *Association France Nature Environnement*, cauza C-379/15, EU:C:2016:603, pct. 49.

⁵⁷ CJUE, Hotărârea Curții din 6 octombrie 1982, *CILFIT*, precitată, pct. 17 și 20.

Pe linia CILFIT, abordarea dinamică pare să fie cerută și instanțelor naționale în analiza necesității formulării trimiterilor preliminare, Curtea reținând în cauza *Association France Nature Environnement*⁵⁸ că „instanței naționale menționate îi revine sarcina de a examina în ce măsură nu este obligată să sesizeze Curtea cu titlu preliminar în funcție de caracteristicile dreptului Uniunii și de dificultățile specifice pe care le prezintă interpretarea acestuia. Astfel, fiecare dispoziție de drept al Uniunii, inclusiv jurisprudența Curții în domeniul avut în vedere, trebuie plasată în contextul său și interpretată în lumina ansamblului dispozițiilor acestui drept, a finalităților și a stadiului evoluției acestuia la data la care respectiva prevedere trebuie să fie aplicată.”.

Interpretarea evolutivă se observă în dreptul Uniunii mai ales în domeniul pe care doctrina⁵⁹ l-a denumit „drept comun federal”, înțeles ca fiind procesul prin care instanțele Uniunii încearcă să definească concepte care sunt conținute în dispoziții ale dreptului Uniunii, dar care nu intră în domeniile în care legiuitorul Uniunii are competențe, cum ar fi dreptul familiei. În lipsa unei definiții jurisprudențiale sau doctrinare a „dreptului comun federal”, autorul arată că acesta privește „conceptele, principiile și normele de drept ale Uniunii și ale Comunității, formulate de Curtea de Justiție, care nu sunt sugerate în mod clar de o dispoziție a dreptului comunitar primar sau secundar”, întrucipând în fapt „noțiunea de a umple toate golurile care pot fi considerate că împiedică realizarea obiectivelor ordinii juridice a Uniunii”.

Poate cea mai relevantă hotărâre privind interpretarea evolutivă este cauza *Coman*⁶⁰, provenită de la Curtea Constituțională din România, care a venit pe fondul unei evoluții continue a practicii în materia protecției judiciare a relațiilor între persoanele de același sex. CJUE a procedat în cauză la interpretarea noțiunii de „soț” de la art. 2 alin. 2 lit. a) din Directiva 2004/38 privind dreptul la liberă circulație și ședere pe teritoriul statelor membre pentru cetățenii Uniunii și membrii familiilor acestora.

În Capitolul VI a fost abordat *activismul judiciar, ca tendință actuală în interpretarea juridică*.

După o prezentare a istoriei conceptului de activism judiciar, cu izvoarele sale din dreptul american, au fost expuse orientările actuale de jurisprudență și criticile doctrinare contemporane.

Astfel, s-a arătat că activismul judiciar (*judicial activism*) și, prin inversiune, de pasivismul judiciar (*judicial restraint*) sunt izvorâte din jurisprudența americană, unde se dezbate și acum două

⁵⁸ CJUE, Hotărârea Curții din 28 iulie 2016, *Association France Nature Environnement*, cauza C-379/15, EU:C:2016:603, pct. 49, <https://curia.europa.eu> (accesat la 8 iunie 2024).

⁵⁹ Koen Lenaerts, Kathleen Gutman, "Federal Common Law" in the European Union: A Comparative Perspective from the United States, *American Journal of Comparative Law*, vol. 54, nr. 1, 2006, p. 7.

⁶⁰ CJUE, Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 5 iunie 2018, *Coman*, cauza C-673/16, EU:C:2018:385, pct. 45.

mari curente de gândire în interpretarea juridică (*judicial constructivism*), diametral opuse: *originalism* (interpretarea legii conform concepțiilor din perioada adoptării ei) și *evoluționism* (interpretarea legii în acord cu evoluția societății în favoarea drepturilor fundamentale).

Ca orice idee, noțiunea de activism judiciar este mai veche decât termenul, care a fost utilizat pentru prima oară de un jurnalist, Arthur Schlesinger Jr., într-un articol din revista *Fortune* din ianuarie 1947.⁶¹

În doctrina americană, concepțiile a doi foști judecători ai Curții Supreme sunt exemplificative în dihotomia *originalism* (pasivism judiciar) – *evoluționism* (activism judiciar), pe de o parte, aflându-se *Justice Antonin Scalia*, ca adept al curentului *originalist*⁶², de cealaltă parte situându-se *Justice Stephen Breyer*⁶³.

Aharon Barak⁶⁴ definește judecătorul activist ca fiind un judecător care alege, din setul de posibilități pe care le are în față, pe cea care schimbă cel mai mult legea existentă, iar pe judecătorul pasivist îl definește ca fiind un judecător care alege dintre toate posibilitățile pe cea care păstrează cel mai mult situația existentă. Astfel, continuă autorul, un judecător activist poate fi conservator atunci când schimbarea pe care o aduce generează noi poziții conservatoare. În mod similar, un judecător pasivist ar putea fi liberal, dacă, prin conservarea a ceea ce există, păstrează valorile liberale încorporate în norma existentă. Bineînțeles, se prea poate că în spatele unei asemenea calificări să nu fie decât preocupări de oportunitate iar nu adevărate valori asimilate, despre care Barak arată că „găsim adesea oameni care predică activismul ca motiv pentru a schimba o regulă care nu le place, iar odată ce schimbarea a fost realizată, încep să predice reținerea judiciară ca motiv pentru a o păstra. Aceste standarde duble sunt regretabile; ele subminează încrederea publicului în sistemul”. În consecință, nu are sens să spunem că judecătorul activist este un judecător „bun” sau că judecătorul care se autocontrolează este un judecător „bun”. Un judecător bun este un judecător care alege cea mai bună posibilitate, care poate aduce o schimbare sau poate păstra ceea ce există.

În ceea ce privește activismul judiciar la CEDO, Curtea a îmbrățișat de foarte devreme doctrina instrumentului viu în cauza *Tyrer împotriva Regatului Unit*⁶⁵ în care s-a considerat tratament degradant pedepsele corporale aplicate minorilor. La scurt timp după *Tyrer*, în cauza *Young, James*

⁶¹ Keenan Kmiec, *The Origin and Current Meanings of "Judicial Activism"*, California Law Review, vol. 92, nr. 5, 2004, pp. 1441-1477.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Stephen Breyer, *Making Our Democracy Work: A Judge's View*, Vintage Books, New York, 2011, p. 88.

⁶⁴ Aharon Barak, *Discrecionalidad judicial*, Editura Palestra, Lima, 2021, traducere din engleză în spaniolă a ediției originale scrisă în ebraică din anul 1987, pp. 211, 215.

⁶⁵ CEDO, cauza *Tyrer c. the United Kingdom*.

și *Webster împotriva Regatului Unit*⁶⁶, Curtea a respins în mod categoric originalismul, înlăturând trimiterea la lucrările pregătitoare ale Convenției și concluzionând că „interpretarea articolului 11 ca permițând orice tip de constrângere în domeniul afilierii la un sindicat ar aduce atingere însăși substanței libertății pe care este menit să o garanteze (pct. 52). În cauza *Belgium Linguistics* din 1968⁶⁷, citată deseori ca punct de referință în orientarea către drepturile fundamentale, Curtea a condamnat statul pentru legile privind utilizarea limbii în educație, care împiedicau accesul anumitor copii, exclusiv pe baza reședinței părinților lor, la școlile de limbă franceză din cele șase comune de la periferia Bruxelles-ului din regiunea de limbă. Curtea de la Strasbourg subliniază în cauza respectivă: „Convenția implică un echilibru echitabil între protejarea interesului general al comunității și respectarea drepturilor fundamentale ale omului, acordând în același timp o valoare deosebită acestora din urmă”.

Cea mai recentă soluție orientată către apărarea drepturilor fundamentale, despre care se poate spune că instanța europeană a avut o abordare activ evoluționistă la cel mai înalt nivel posibil, privește dreptul la un mediu înconjurător sănătos. Deși CEDO nu consacră acest drept ca atare, care intră în categoria drepturilor din generația a treia (drept de solidaritate), l-a protejat prin prisma altor drepturi convenționale a căror exercitare în concret erau afectate de acesta. Astfel, prin hotărârea Marii Camere din 9 aprilie 2024 în cauza *Verein Klimaseniorinnen Schweiz și alții împotriva Elveției*⁶⁸, la plângerea unei asociații de drept privat a unor persoane vârstnice, Curtea a analizat situația juridică privind asigurarea unui mediu înconjurător sănătos din perspectiva dreptului la viață privată, prev. de art. 8 CEDO și a dreptului la un proces echitabil, prev. de art. 6 CEDO.

Hotărârea Curții în *Klimaseniorinnen* nu a venit pe un teren gol, dezbaterile privind schimbările climatice neocolind în mod firesc Curtea, din perspectiva ocrotirii drepturilor fundamentale. Au fost aduse aminte cuvintele fostului președinte CEDO, Linos-Alexandre Siciliano⁶⁹, care sublinia că „din păcate, am intrat în era Antropocenului”, în care natura este distrusă de om, context în care, mai mult ca oricând, este corect și adecvat ca instanța europeană să continue linia de autoritate care îi permite să consacre dreptul de a trăi într-un mediu sănătos. Cu toate acestea, urgența ecologică este de așa natură încât Curtea nu poate acționa singură. Nu putem monopoliza această luptă pentru supraviețuirea planetei. Trebuie să ne asumăm cu toții responsabilitatea.

⁶⁶ CEDO, cauza *Young, James și Webster c. Regatul Unit*.

⁶⁷ CEDO, cauza *Belgian Linguistic Case*, pct. 1.B.5.

⁶⁸ CEDO, cauza *Verein Klimaseniorinnen Schweiz și alții c. Elveției*.

⁶⁹ Linos-Alexandre Sicilianos, Președintele *illo tempore* al CtEDO, *Opening address*, în *Dialogue between judges – 2020, The European Convention on Human Rights: living instrument at 70*, p. 29.

În ceea ce privește activismul judiciar la CJUE, s-a observat că, dacă jurisprudența Curții de la Strasbourg a fost marcată de continua ascensiune a drepturilor omului în sistemul convențional de protecție specifică, Curtea de Justiție a Uniunii Europene a fost determinată în abordarea sa activă de propria natură a sistemului juridic al Uniunii, prin care s-a dorit crearea de la zero a unei noi ordini juridice supranaționale, ca premieră juridică în întreaga lume. Așadar, poate apărea firesc ca eforturile sale de a-și croi un drum propriu în făgașul judiciar al noii ordini supranaționale să fie pe cât de îndrăznețe și salutare, pe atât de dezbătute și criticate.

Doctrina⁷⁰ a identificat *două evoluții* în dreptul Uniunii care au determinat acuzații de activism judiciar și de critică privind abordarea orientată către drepturile omului.

Prima dintre acestea este *extinderea domeniului de aplicare al legislației UE în ultimii ani*. Piața internă a avut întotdeauna efecte de propagare în domenii de politică care nu țin de piață, ceea ce a determinat Curtea să se implice în domenii de politică pe care statele membre le considerau ca fiind de resortul lor, cum ar fi fiscalitatea, securitatea socială sau educația. În prezent, Uniunea Europeană a devenit o organizație polivalentă care are un impact direct asupra unor domenii politice sensibile, precum politica în materie de imigrație și procedurile penale, multiplicând astfel ocaziile în care Curtea poate fi considerată activistă atunci când este chemată să detalieze dispozițiile adesea vagi ale dreptului primar și secundar al UE în astfel de domenii.

A doua evoluție remarcată de aceiași autori este *reducerea sprijinului acordat de cercetători legislației UE*. Se găsesc din ce în ce mai multe scrieri juridice care critică direcția generală adoptată de procesul de integrare (de exemplu, prin redactarea și adoptarea Tratatului constituțional), precum și anumite acte legislative și hotărâri ale Curții Europene de Justiție. În prezent, literatura juridică este la fel de critică față de procesul de legiferare și de interpretare judiciară a UE ca și studiile juridice naționale comparabile, iar doctrina, luată în ansamblu, este mai reticentă în a-și susține planurile pentru „mai multă Europă”.

În concluzie, în timp ce Uniunea a fost construită pe bazele unei ordini juridice puternice care oferă drepturi realizabile indivizilor, se susține că dimensiunile politice și colective ale integrării europene rămân adesea în urmă.

⁷⁰ Elise Muir, Mark Dawson; Bruno de Witte, *Introduction: the European Court of Justice as a political actor*, în Mark Dawson, Bruno De Witte, Elise Muir, *Judicial Activism at the European Court of Justice*, Edward Elgar Publishing Limited, 2013, p. 2.

Subiectul activismului judiciar al Curții nu este deloc unul nou, Curtea fiind în atenția criticilor încă de la începuturile sale, fiind cunoscută doctrina consacrată rolului Curții ca actor politic, începând cu D.G. Valentine în cartea sa *Curtea de Justiție a Comunităților Europene*.⁷¹

Cu toate acestea, odată cu Tratatul de la Lisabona, prin care s-a extins competența Uniunii în materia Spațiului de libertate, securitate și justiție (SLSJ) și s-a adoptat Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, Curtea de Justiție a început să judece în materii noi precum cooperarea judiciară în materie penală și să aplice cu precădere Carta, ca o umbră dreptului Uniunii⁷². Așa se poate înțelege cum instanța de la Luxemburg și-a câștigat și și-a asumat poziția de nou dobândită de „instanță pentru drepturile omului”⁷³.

Cu titlu de exemplu, Dehousse⁷⁴ identifică patru moduri în care se poate spune că Curtea interacționează cu instituțiile politice: i) în calitate de *organizator al agendei politice* (de exemplu, prin judecarea cauzei 6/72 *Continental Can*, Curtea a pregătit terenul pentru adoptarea de către Comisie a primului regulament privind concentrările economice); ii) în calitate de *inovator politic* (de exemplu, în cauza *Cassis de Dijon*, a introdus principiul recunoașterii reciproce, care avea să anime ulterior întreaga Strategie privind noua abordare a pieței interne din 1992); iii) ca îndeplinind o *funcție de legitimare* (de exemplu, în cauza *Comisia împotriva Germaniei* din 1986 și alte cauze privind asigurările), a deschis calea unei schimbări decisive în reglementarea asigurărilor) și iv) în calitate de *catalizator pentru legislația UE* (deoarece, prin identificarea obstacolelor în calea realizării obiectivelor UE, deschide calea – și pune statele sub presiune – pentru o mai mare armonizare).

Bineînțeles, în abordarea sa orientată către drepturile omului, Curtea de Justiție își găsește sprijinul în jurisprudența CEDO, în baza art. 52 parag. 3 din Cartă, prin așa-numitul proces de „fertilizarea încrucișată între cele două instanțe europene” (*cross-fertilization between the two*

⁷¹ A se vedea, Werner Feld, *Valentine: The Court of Justice of the European Communities*, Michigan Law Review, vol. 65, nr. 4, 1967, despre Donald Graham Valentine, *The Court of Justice of the European Communities* (London/S. Hackensack (NJ): Steven & Sons/Fred Rothman & Co, 1965, pp. 370-404.

⁷² Koen Lenaerts, José A. Gutiérrez-Fons, *The Place of the Charter in the EU Constitutional Edifice*, în Steve Peers, Tamara Hervey, Jeff Kenner, Angela Ward, *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*, Oxford, Hart Publishing, ed. 2, 2021, p. 1713.

⁷³ Allan Rosas, *The Court of Justice of the European Union: A Human Rights Institution?*, Journal of Human Rights Practice, 2022, pp. 204-214.

⁷⁴ Renaud Dehousse, *The European Court of Justice: the Politics of Judicial Integration*, Basingstoke: MacMillan, 1998, 82-96.

European courts).⁷⁵ De altfel, doctrina vorbește despre „unionizarea” Convenției și „convenționalizarea” Uniunii Europene.⁷⁶

În sfârșit, au fost formulate câteva *concluzii privind activismul judiciar*, cu privire la avantaje, riscuri și limite ale acestuia, încercându-se și o definiție a sa, privit ca *jurisprudențialism umanist* (interpretare juridică orientată către drepturile omului), ca fiind *acea modalitate de interpretare juridică, care depășește înțelesul strict al textului juridic interpretat, promovând însă o soluție în cadrul legii (intra legem) sau în completarea legii (praeter legem), fără să fie în mod direct contra legii (contra legem), cu caracter de noutate față de jurisprudența anterioară (ex novo), orientată către atribuirea unor noi dimensiuni standardelor de protecție a drepturilor fundamentale și adaptată evoluției societății umane aflate în continuă schimbare*.

În **Capitolul final VII** a fost abordată **relația dintre CEDO și CJUE și stadiul aderării Uniunii la Convenție**.

Cele două curți europene de la Strasbourg și Luxemburg, care au fost împuternicite să-și exercite atribuțiile jurisdicționale în cadrul celor două sisteme, apar nevoite să se antreneze în ceea ce s-a denumit „fertilizare încrucișată” (*cross-fertilization*), despre care s-a spus că a condus la „unionizarea” (*unionisation*) Convenției și „convenționalizarea” (*conventionalisation*) Uniunii Europene, așa cum vom sublinia în continuare. Relația lor a fost adesea descrisă ca fiind una de „bună vecinătate” (*bon voisinage*)⁷⁷. Așadar, Convenția Europeană și Carta Drepturilor Fundamentale a UE apar ca două *tratate surori* în materia dreptului omului în Europa.

În continuare, după ce au fost abordate unele aspecte procedurale în interacțiunea dintre CEDO și CJUE (condiția de admisibilitate privind epuizarea căilor de atac interne, prev. de art. 35 par. 1 din Convenție, cu privire la care Curtea Europeană consideră că nu se impune sesizarea CJUE⁷⁸; obligația de motivare pe terenul art. 6 din Convenție de către instanța internă a soluției de respingere a sesizării CJUE cu o trimitere preliminară⁷⁹; cerința de contradictorialitate din art. 6 par. 1 din Convenție având în vedere închiderea fazei orale a acesteia imediat după susținerea concluziilor acestuia⁸⁰; durata

⁷⁵ Tobias Lock, *The European Court of Justice and International Courts*, Oxford University Press, 2015, pp. 212 și 214.

⁷⁶ Douglas-Scott, S., *The Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights after Lisbon*, în Weatherhill S., De Vries S., Bernitz U. (coordonatori), *The Protection of Fundamental Rights in the EU after Lisbon*, London: Hart Publishing, 2013, *apud* Aurora Ciucă, *op.cit.*, p. 170.

⁷⁷ Delphine Dero-Bugny, *Les rapports entre la Cour de justice de l'Union européenne et la Cour européenne des droits de l'homme*, Bruylant, 2015, par. 1.

⁷⁸ CEDO, Decizia Curții din 8 septembrie 2015, *Laurus Invest Hungary KFT și alții c. Ungariei*, cererea nr. 23265/13 et al., pct. 42.

⁷⁹ CEDO, Hotărârea Curții din 13 februarie 2020, *Sanofi Pasteur c. Franței*, cererea nr. 25137/16, pct. 69.

⁸⁰ CEDO, Decizia Curții din 20 ianuarie 2009, *Coöperatieve Producentenorganisatie c. Olandei*, cererea nr. 13645/05.

procedurii interne sub aspectul dreptului la proces echitabil într-un termen rezonabil nu intră perioada în care cauza a fost suspendată datorită efectuării unei trimiteri preliminare de către instanța internă către CJUE⁸¹), a fost analizat raportul dintre CEDO și CJUE, începând cu primele referi reciproce ale acestora (Decizia din 10 iunie 1958, *X c. Germaniei*⁸² sau Decizia din 9 decembrie 1987, *Etienne Tête c. Franței*⁸³).

În acest context, o secțiune aparte a fost dedicată *prezumția de protecție echivalentă* (prezumția Bosphorus), consacrată prin Hotărârea din 30 iunie 2005 din cauza *Bosphorus Airways c. Irlandei*⁸⁴, pornind de la premisa că, în cazul în care un stat a transferat puteri suverane către o organizație internațională, „este contrar cu scopul și obiectul Convenției faptul ca statele contractante să fie exonerate total de răspundere în temeiul Convenției în domeniile acoperite de acel transfer; garanțiile Convenției ar putea fi limitate sau excluse în mod discreționar, privând-o astfel de caracterul obligatoriu și subminând natura practică și efectivă a protecției pe care o oferă”.

Așadar, pentru aplicarea *prezumției Bosfor* sunt necesare două condiții, ce au fost analizate ca atare, pe de o parte ca *statul membru să nu aibă nicio marjă de apreciere în aplicarea dreptului Uniunii*, iar pe de altă parte este necesară *utilizarea întregului mecanism de control prevăzut de dreptul UE*.

Cât privește *aderarea Uniunii la CEDO*, au fost amintite avizele CJUE privind această problemă (Avizul 2/94 din 28 martie 1996 al Curții de Justiție a Comunităților Europene⁸⁵ și Avizul 2/13 din 18 decembrie 2014 al Curții de Justiție a Uniunii Europene⁸⁶, precum și stadiul actual al negocierilor de aderare (ca anexă la ultimul Raport al Comitetului Director pentru Drepturile Omului către Comitetul de Miniștri a fost întocmit și *Proiectul de acord revizuit privind aderarea UE la CEDO*⁸⁷). Pentru a se definitiva procesul de aderare, acesta necesită însă mai mulți pași,

⁸¹ CEDO, Hotărârea Curții din 27 iunie 2017, *Satakunnan Markkinapörssi Oy și Satamedia Oy c. Finlandei*, cererea nr. 931/13, pct. 212.

⁸² CoEDO, Decizia din 10 iunie 1958, *X c. Germaniei*, cererea nr. 235/56.

⁸³ CoEDO, Decizia din 9 decembrie 1987, *Etienne Tête c. Franței*, cererea nr. 11123/84.

⁸⁴ CEDO, cauza *Bosphorus Airways c. Irlandei*, pct. 154.

⁸⁵ CJUE, Avizul 2/94 din 28 martie 1996, emis de CJUE la cererea Consiliului Uniunii Europene - „Aderarea Comunității la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale”, EU:C:1996:140.

⁸⁶ CJUE, Avizul 2/13 din 18 decembrie 2014, emis de CJUE (Plenul) la cererea Comisiei Europene - „Aviz emis în temeiul articolului 218 alineatul (11) TFUE – Proiect de acord internațional – Aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale – Compatibilitatea proiectului menționat cu Tratatul UE și FUE”, EU:C:2014:2454.

⁸⁷ Raportul cu Anexa privind Proiectul de acord este disponibil pe *site-ul* Consiliului Europei pe internet la adresa: <https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-cddh-interim-report-to-the-committ/1680aace4e> (consultat în 10 decembrie 2023).

inclusiv un aviz pozitiv din partea Curții de Justiție și ratificări de către Parlamentul European și parlamentele naționale.

În mod special, pentru succesul proiectului european, ne-am exprimat opinia că instanța de la Strasbourg ar trebui să continue să acorde CJUE o *marjă de apreciere largă în interpretarea și aplicarea dreptului UE*, de care instanța de la Luxemburg să se folosească pe deplin, fără să afecteze procesul de echilibru dintre, pe de o parte, standardul convențional minim privind drepturile fundamentale ale omului și, de cealaltă parte, cerințele specifice de armonizare a dreptului UE și idealurile de unitate consacrate prin acesta. Mai mult, trebuie satisfăcută necesitatea continuării realizării unui *just echilibru în cazul concursului între standardele concurente ale statelor membre și ale Uniunii Europene* în ceea ce privește protecția diferitelor drepturi fundamentale ale omului.⁸⁸

Așadar, dialogul judiciar dintre cele două instanțe supranaționale este pe cât de necesar, pe atât de binevenit.

În acest context, propunerea noastră a fost de a *atribui prerogativa privind sesizarea Curții Europene cu solicitare de aviz consultativ însăși Curții de Justiție în procedurile pendinte în fața acesteia, indiferent dacă acestea sunt acțiuni directe sau trimiteri preliminare*.

Dincolo însă de argumentele natură juridică, am opinat în sensul că aderarea Uniunii la CEDO va constitui o reală declarație de intenții în sensul asigurării protecției depline a drepturilor fundamentale ale omului în UE, de natură să sporească încrederea publică în sistemul judiciar european și să sprijine pe această cale legitimitatea procesului de integrare europeană.

În **Concluziile** noastre, am subliniat că interpretarea juridică în domeniul drepturilor omului este poate cea mai vastă și profundă materie de drept. Ea pornește de la norma juridică, ca celulă de bază a dreptului, trece prin marile doctrine juridice, pentru corecta asimilare a problematicii complexe, apoi aplică metodele specifice teoriei interpretării, ca să sfârșească cu abordări conceptuale de natură filosofico-juridică. Toate acestea sunt circumscrise în mod special materii vizate a drepturilor fundamentale ale omului, care își găsesc aplicarea în mai toate domeniile vieții sociale.

Necesitatea interpretării juridice se impune cu atât mai mult în drepturile omului, unde, așa cum am observat, textele juridice conțin terminologii cuprinzătoare, susceptibile de diverse interpretări în procesul lor de aplicare.

⁸⁸ Unul dintre exemplele de adaptare a unui standard național de protecție a drepturilor omului (legat de principiul aplicării legii penale mai favorabile - *mitior lex*) cu cerințele specifice de armonizare legislativă și bună funcționare a UE (privind protecția intereselor financiare ale UE prin sancțiuni efective și disuasive) este cel din recenta hotărâre preliminară a CJUE, pronunțată la cererea unei instanțe naționale din România, în cauza C-107/23 Lin (PPU), Hotărârea Curții (Marea Cameră) din 24 iulie 2023, EU:C:2023:606.

Caracteristicile interpretării drepturilor omului presupun luarea în considerare a specificului recunoscut al acestora, de natură a primi o interpretare largă și ascendentă, în acord cu cerințele societății actuală, prin asigurarea unui just echilibru între drepturile concurente și între acestea și interesul public, însă, cu o privire specială asupra celor dintâi, așa cum se arată în practica convențională.

Dacă alte sisteme de drept, precum cel american, încă mai poartă disputa între interpretarea originalistă și cea evoluționistă, în Europa drepturilor omului aceasta s-a definitivat fără îndoială – aici drepturile omului se interpretează în lumina condițiilor actuale ale societății, prin atribuirea unui caracter viu instrumentelor de protecție a drepturilor omului, în vederea asigurării unui standard ascendent privind protecția drepturilor fundamentale ale omului.

Cu toate acestea, nicio abordare interpretativă nu trebuie absolutizată, ci trebuie căutat echilibrul în procesul de interpretare juridică.

În acest sens, trebuie să fim conștienți că, în aplicarea oricărui text juridic se reflectă marile doctrine ale dreptului, precum cea a dreptului natural, a dreptului pozitiv sau a realismului juridic, necesar a fi cunoscute și asimilate, tocmai pentru o mai bună asimilare a soluțiilor propuse și a înțelegerii diferitelor perspective din care acestea sunt abordate.

Raportând interpretarea juridică la întregul sistem juridic, am observat că pluralismul juridic al lui Neil MacCormick sau pluralismul ordonat al lui Mireille Delmas-Marty primesc o atenție din ce în ce mai mare, în contextul dezbaterilor aprinse privind prioritatea diverselor ordini juridice. În acest sens, am subliniat că, dacă dreptul convențional parcă și-a câștigat locul ca standard minim de protecție în materie, dreptul unional, în mod special cu privire la drepturile omului, își dispută încă locul cuvenit între sistemele naționale și cel european de protecție.

Împărtășim și noi, alături de autorii citați, necesitatea respectării specificului dreptului Uniunii, pentru salvagardarea ordinii europene *sui-generis*. Numai cu acordarea atenției cuvenite principiului *pacta sunt servanda*, dreptul Uniunii poate fi preservat, iar egalitatea între statele membre asigurată.

În acest scop, nu trebuie să privim dreptul Uniunii ca pe un drept străin sau o ramură distinctă de drept, ci trebuie să-l asimilăm ca pe un drept comun tuturor statelor membre, care se întrepătrunde în fiecare aspect cu dreptul național, sub rezerva principiului atribuirii.

În acest context, limita în care poate acționa judecătorul este dată de înțelegerea activismului judiciar, privit ca jurisprudențialism umanist, în sensul orientării soluției judiciare către protecția drepturilor fundamentale ale omului. Fără să poată fi calificat ca bun sau rău, după cum am văzut, activismul judiciar trebuie să se caracterizeze, am spus noi, printr-o compatibilitate totală cu sistemul

juridic și prin evitarea producerii unor dezechilibre majore în societate. Acest lucru înseamnă că activismul judiciar nu trebuie negat, dar nici încurajat, ci lăsată să se dezvolte firesc, în spații interstițiale și prin acțiuni moleculare, ca să folosim cuvintele lui Holmes.

Provocările aderării Uniunii la CEDO nu pot fi evitate, ci trebuie abordate cu cea mai mare responsabilitate. Plecând de la premisa afirmată de Curtea Europeană cu privire la legitimitatea procesului de integrare europeană, apare necesară salvagardarea specificului dreptului Uniunii ca ordine juridică supranațională, prin impunerea unor mecanisme speciale de preîntâmpinare a soluțiilor divergente la cel mai înalt nivel european. Nu se poate face deci abstracție că CJUE trebuie să aibă de fiecare dată ocazia să-și spună opinia în interpretarea dreptului Uniunii anterior ajungerii acestuia pe masa judecătorilor de la Strasbourg, context în care aceștia din urmă au să țină seamă, cu precădere, de principiile echivalenței și efectivității sau de principiul egalității, care caracterizează dreptul Uniunii. Dacă prezumția *Bosphorus* va continua să se aplice, cum spera Paul Mahoney, prin acordarea unei largi margini de apreciere Uniunii, rămâne de văzut, însă cu siguranță ar fi benefică abordării responsabile a dreptului omului în ordinea juridică a Uniunii, a cărei forțe centripete concurează la formarea unor standarde comune europene.

În sfârșit, propunerea noastră în sensul atribuirii Curții de Justiție a competenței de a formula, după aderarea UE la CEDO, cereri de aviz consultativ la Curtea Europeană, asemenea celor ce vor fi fost interzise înaltelor instanțe naționale ale statelor membre atunci când pun în aplicare dreptul Uniunii, vine să stabilească dialogul judiciar direct între cele două mari instanțe supranaționale, atât de necesar pentru convergența și succesul pe mai departe a jurisprudenței lor în materia drepturilor omului.

Dincolo de toate acestea, cel mai important este ca întregul proces de interpretare juridică să fie abordat de către toți factorii implicați, cu responsabilitate și integritate, în deplină cunoștință practică și academică, cu cea mai mare bună-credință (*bona fides*).